NAVADE OB BOŽIČU IN NOVEM LETU

Lepa voščilnica prinaša v hišo dobre želje in misli

Želimo vam vesel božič ter zdravo in srečno novo leto! Takšna preprosta voščila, ki želijo z enim stavkom povedati čim več, decembra že desetletja potujejo po naših krajih med družinami na razglednicah in voščilnicah. Otroci smo imeli veliko veselja s tem, da smo razložili nove voščilnice po mizi in se odločili, komu bomo poslali tisto, ki se nam je zdela najlepša. Na zalogi je bil vedno tudi zavojček voščilnic, ki so bile videti resnejše od drugih, vsekakor brez vsake pozlate, ki nam je bila otrokom sicer všeč – rekli smo jim Gasparijeve vizitke, ker je na ovojnici pisalo M. Gaspari, 8 umetniških razglednic.

Katarina Fidermuc

Ketnologu dr. Janezu Bogataju se odpravimo z vprašanjem, kdaj se je navada voščil na papirnatih razglednicah in voščilnicah razširila med slovenskim prebivalstvom oziroma približno na ozemlju, ki ga zdaj obsega država. »Razglednice so izredno zanimiv mednarodni kulturni pojav, ki mu lahko sledimo v 19. stoletje. Zelo močno je spremenil in sooblikoval drugačne oblike in načine stikov med ljudmi,« pravi dr. Bogataj. Kakor pojasni, se mnenja o iznajdbi razglednice razlikujejo, »vsekakor pa je

Zveza prijateljev mladine je leta 1952 izdala tri razglednice z likom dedka Mraza, ki ga je narisal Maksim Gaspari. FOTO DOKUMENTACIJA DELA

ta moda prihajala iz Nemčije, kjer so od 1873 izhajale kartice z 'razgledom' na zgornji strani kartončka«.

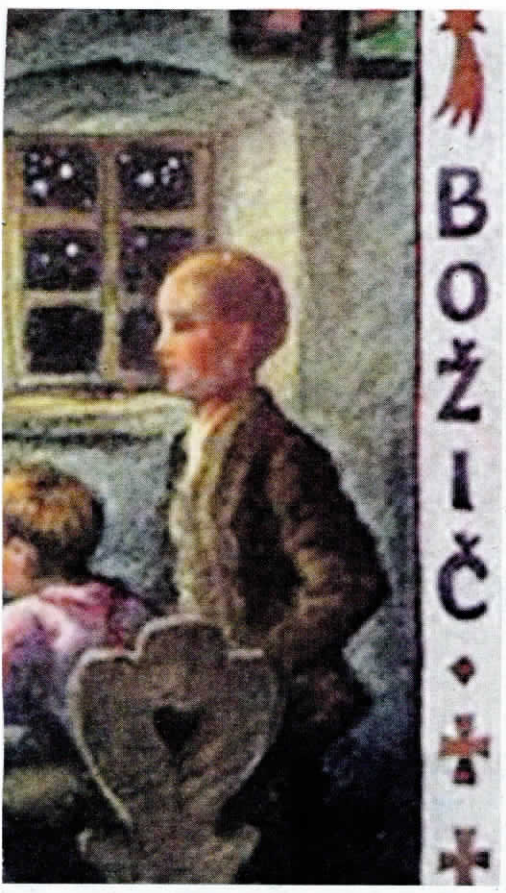
Razvoj razgledniške mode je bil po njegovih besedah najprej povezan predvsem z razglednicami, ki so prikazovale kraje in njihove posebnosti: »Potem pa so se začele uveljavljati tudi druge motivne zvrsti. Med njimi so bile, na primer, razglednice za osebne, cerkvene ali druge praznike.« Založniki so se odzivali na zahteve trga in jih hkrati spodbujali z vse večjo ponudbo. Že leta 1898 je bilo na Dunaju ustanovljeno Mednarodno združenje zbiralcev razglednic in le leto pozneje so v Nici že pripravili prvi svetovni kongres ter veliko razstavo zbiralcev in izdelovalcev. »Gibanje je doseglo take razsežnosti, da so govorili kar o razgledniškem športu,« piše dr. Bogataj. In kdaj so si Slovenci začeli s papirnatimi razglednicami in voščilnicami izrekati želje za vesele božične praznike in srečno novo leto? »Navada pisnega voščila ob novem letu torej izvira iz prve polovice 19. stoletja. Veliko starejše je bilo voščenje novega leta s potujočimi voščilci, ki jim z enotnim izrazom pravimo koledniki. Med slovenskim prebivalstvom so se pisna voščila z voščilnicami ob koncu leta pojavila nekje v drugi polovici 19. stoletja, na prehodu v 20. stoletje, ko se tudi pri nas začne širiti razgledniška kultura in dobivajo pisna voščila široko paleto motivov. To vprašanje je povezano tudi s pismenostjo prebivalstva. Drugače je bilo seveda tudi pri nas z ustnimi voščili, ki so veliko starejša oblika. Na Slovenskem smo poznali kolednike, ki so hodili od hiše do hiše in voščili ob starem ali novem letu,« odgovarja sogovornik.

Na prelomu stoletja, ko so Slovenci še živeli v avstro-ogrski monarhiji, so torej že bila v navadi voščila in razglednice z božično-novoletnimi motivi: »V času monarhije so bile lahko natisnjene kjerkoli, recimo na Dunaju ali v Pragi. Zanimivo je, da so bile že takrat napisane v nemškem jeziku, dvojezične ali slovenske. Takratni založniki so se torej znali približati trgu, lahko rečem, da celo bolj kot današnji. V tistem času so bile praznične voščilnice namenjene sorodnikom in prijateljem, pisali so jih predvsem v tem krogu.« Zadnja leta avstro-ogrske monarhije in potem ob nastanku nove države SHS po koncu prve svetovne vojne se že pojavljajo tudi voščilnice podjetij: »Vendar ne v tako množični obliki, kot smo bili navajeni pozneje v obdobju socializma. Razširjeni so bili oglasi, s katerimi so trgovci in druga podjetja voščili svojim kupcem in poslovnežem.«

> Društvo prijateljev mladine je leta 1952 izdalo navodila o opremi dedka Mraza, Gaspari ga je narisal.

Po domačih motivih

Že na začetku 20. stoletja odločno stopijo v svet razglednic in voščilnic tudi slovenski avtorji, ki za seboj pustijo obsežno in dragoceno dediščino. Pri tem izstopa slikar Maksim Gaspari (1883–1980), ki ga je marsikateri slovenski dom kot umetnika spoznal prav ob božično-novoletnih voščilnicah. Leta 1902 je odšel študirat slikarstvo na Dunaj in bil tam leta 1903 med ustanovnimi člani društva Vesna, ki so ga ustanovili slovenski študenti likovnih umetnosti. »Prve Gasparijeve tiskane razglednice so izšle prav v založbi društev Vesna in Slovenija na Dunaju,« pravi dr. Bogataj. Slikarji iz društva Vesna, ki je delovalo do leta 1907, so poskušali uveljaviti slovenske razglednice z domačimi motivi in spodriniti poplavo tujega kiča. To je bilo v času, ko se je priljubljenost novega medija, razglednic in voščilnic, v Evropi hitro širila. Gaspari je motive za svoje male umetnine iskal zvečine v naravi in življenju kmečkega prebivalstva, ki je najbolj povezano z njo ter z letnimi časi in dogodki, ki jih označujejo. Etnologiji kot viru navdiha je potem ostal zvest, dokler je ustvarjal razglednice in voščilnice. Kakor je v knjigi Slovenska pravljica Maksima Gasparija, v kateri je predstavil tudi svojo veliko zbirko, zapisal velik zbiratelj in poznavalec njegovih razglednic, zdaj že pokojni Marjan Marinšek, je slikar božični čas »izrisal na šestinšestdesetih razglednicah, ki jih je navadno začel s prizori zime v ovalnem formatu«, pogosto pa je predbožično ozračje prikazal z domačimi opravili in ljudskimi običaji, značilnimi za to obdobje – na primer tepežkanje, toplo oblečene fantiče z zlatimi kronami, ki gazijo v snegu z darovi kot sveti trije kralji, nočno pot vaščanov skozi zasneženo vas k polnočnici ... »Motivika božičnega in novoletnega časa je med številnimi Gasparijevimi razglednicami zastopana tudi z drugimi, celo

Družina na praznični večer na voščilnici Maksima Gasparija. FOTO DOKUMENTACIJA DELA

Dedek Mraz v Ljubljani leta 1952. FOTO VLASTJA SIMONČIČ, FOTOTEKA MUZEJA NOVEJŠE ZGODOVINE

posvetnimi motivi. Tako upodobi botro in botra, ki se po zasneženi pokrajini vračata s krsta, babico, ki otrokom za pečjo pripoveduje zgodbe, dekle, ki prede na kolovrat. Nekaj motivov je zares povsem posvetnih in poudarjajo veselje in sproščenost ob božično-novoletnih praznikih, na primer mož in žena nazdravljata ob praznični mizi,« pa v svoji knjigi o Gaspariju Bogastvo razglednic našteva dr. Bogataj.

Zakaj so se v Gasparijevem času tudi tako nadarjeni umetniki, kot je bil sam, na vrhuncu ustvarjalnosti posvečali razglednicam in voščilnicam? »Najbrž je šlo tudi pri njih za ekonomski razlog, tako kot pri večini umetnikov. Razglednice in voščilnice so bile zelo premišljena konceptualna umetnost, na katero so bile odzivne najširše skupine ljudstva,« odgovarja sogovornik. Razglednice sta, na primer, slikala tudi Gasparijeva sodobnika, njegov veliki prijatelj Gvido Birolla (1881–1963) in Ivan Vavpotič (1877–1943), avtor prvih slovenskih znamk verigarji iz leta 1918. »Vsekakor so bile božično-novoletne razglednice in voščilnice Maksima Gasparija zelo priljubljene že za njegovega življenja. Izhajale so v velikanskih nakladah, tako da lahko rečem, da je bila Slovenija preplavljena z njegovo motiviko. Odlični so tudi motivi Ivana Vavpotiča, ravno tako na zelo visoki likovni ravni, in še nekaterih drugih slikarjev. Na neki način pa gre za najbolj množično razgledniško in voščilniško kulturo ravno pri Gaspariju,« pravi dr. Bogataj. Božično-novoletne voščilnice, ki jih je ustvarjal večji del življenja, so še vedno priljubljene, čeprav niso več tako množične, pravi sogovornik, saj so s splošnim usihanjem voščilnic in razglednic začele usihati tudi Gasparijeve: »Še vedno jih zelo radi pošiljajo naši izseljenci in njihovi potomci v različnih delih sveta. Še zlasti to velja za Slovence v Argentini.« Vendar umetnik na slovensko praznovanje novega leta ni vplival le z voščilnicami in razglednicami.

Na voščilnici iz leta 1914 vojaka molita na božični večer. FOTO DOKUMENTACIJA DELA

Dedek Mraz v muzeju

V Muzeju narodne osvoboditve Maribor je do 13. januarja 2019 na ogled razstava Siva kučma, bela brada ob 70. obletnici dedka Mraza, ki se je kmalu po drugi svetovni vojni v Slovenijo naselil iz Rusije, čeprav sta v tistem času med slovenskimi otroki že živela Miklavž in Božiček, ki je bil tudi prišlek. »Prva praznovanja dedka Mraza zasledimo v letu 1948. Zlasti v večjih mestih so tem prireditvam namenjali veliko pozornosti. Poleg osrednje prireditve v mestu ali kakšnem večjem kraju so bile različne oblike praznovanja še v podjetjih, šolah in drugih ustanovah. Na okrajih so ustanovili odbore za praznovanje novoletne jelke. Od leta 1953 pa so te prireditve izvajali v Zvezi prijateljev mladine Slovenije skupaj z društvi in zvezami po vsej Sloveniji,« sta ob razstavi zapisali avtorici Majda Struc iz Društva prijateljev mladine Maribor in Iris Furlan iz Zveze prijateljev mladine Slovenije.

Praznovanje novoletne jelke s prihodom dedka Mraza, ki ga je po drugi svetovni vojni premišljeno uvajala nova oblast, je v 26. številki revije Etnolog leta 2016 natančno popisala muzejska svétnica in kustodinja za socialno kulturo Slovenskega etnografskega muzeja dr. Nena Židov, ki je zajela čas od leta 1947 do zime 1954/1955: »Takrat so se bolj ali manj oblikovali osnovni načini praznovanja, ki je za nekatere že začelo postajati tradicionalno.« Prvo praznovanje novoletne jelke, del katerega je kmalu postal tudi prihod dedka Mraza, so prvič v povojni Jugoslaviji po sovjetskem zgledu organizirali v Ljubljani pozimi leta 1947/48.

Novemu mitološkemu liku je bilo treba ustvariti slovensko podobo, pripoveduje dr. Bogataj, ki je za objavo na začetku prihodnjega leta pravkar končal obsežno analizo o dedku Mrazu: »Zveza prijateljev mladine je leta 1952 izdala tri razglednice z likom dedka Mraza, ki mu je temeljne poteze, oblačilo in obvezno opremo določil z likovno podobo prav Maksim Gaspari. Upodobil ga je torej na teh treh razglednicah. O tem zgovorno priča tudi objava navodil, kakšen naj bo kostum dedka Mraza, ki jih je v svojem glasilu objavilo Društvo prijateljev mladine.« Slovenski dedek Mraz, kot so si ga zamislili prijatelji mladine, Maksim Gaspari pa upodobil za razglednice, nosi na glavi polhovko, ki ima za zavihkom vejice smreke, šipka in brinja. Poleg tega je okrašena s trakovi v barvi narodne trobojnice, tako kot so zahtevala navodila. V ustih dedek žuli pipo: »Na eni razglednici je le glava. Zanimivi sta tudi drugi dve razglednici, na katerih je predstavljen celopostavni lik te nove mitološke osebe. Na eni je s košem daril, na drugi s tako imenovanim kranjskim cekarjem. Vendar slikar na cekar ni narisal skoraj obveznega monograma ISH ali stiliziranega srca, ampak je primerno času dodal rdečo zvezdo.« Dedka Mraza je toplo odel v dolg ovčji kožuh z vezeninami, v kakršnih je pogosto slikal očance na svojih božičnih in novoletnih razglednicah, in obul v visoke škornje: »Zelo zanimivo je, da je o kostumu dedka Mraza leta 1952 izšla prav brošura. Piše tudi, da je treba upoštevati upodobitev slikarja Gasparija, celo to, kakšne morajo biti nogavice in kaj so nosili stari kmečki očanci. Vse skupaj je bilo precej nestrokovno, niso znali vključiti stroke. Moji študenti so se smejali, kadar sem jim to bral. Ampak, ne glede na to, jim štejem v velik plus, da niso bili takšni papagaji kot danes: če ne bi imeli dedka Mraza, bi že veliko prej prevzeli kaj tujega. Bolj ko je ameriško, raje kopiramo. Star izrek pa pravi, da ni važno kopirati, ampak kapirati,« v smehu pravi dr. Janez Bogataj. Dodaja, da se je kostum dedka Mraza že kmalu močno spremenil, ker si organizatorji praznovanj preprosto niso mogli privoščiti dragega izvezenega kožuha in druge opreme: »Potem so obračali ženske plašče, ki so bili na notranji strani podloženi s kakšnim krznom. Tisto je bilo prav smešno, ko je imel dedek Mraz na sebi ženski kroj. Na kratko, teh interpretacij je bilo ogromno, kar kaže na neko množično ustvarjalnost.«

> Vsekakor so bile božično-novoletne razglednice in voščilnice Maksima Gasparija zelo priljubljene že za njegovega življenja.

Novi časi, nove voščilnice

Za sodobni čas pa so značilne voščilnice z dobrodelno noto, ki jih za dobre namene izdajajo humanitarne organizacije in društva. Takšne so recimo Unicefove. Ali še veste, kakšna je bila prva? »Prvo Unicefovo voščilnico je krasila podoba, ki jo je ustvarila sedemletna Jitka Samkova iz Češkoslovaške. Deklica je leta 1947 na steklo narisala otroke, ki plešejo okrog mlaja, in malo umetnino poslala Unicefu kot zahvalo za pomoč, ki jo je po grozotah druge svetovne vojne ponudil njeni vasi. Jitkina šola je s pomočjo Unicefovih darovalcev med drugim prejemala pomoč v obliki mleka. V intervjuju iz leta 1991 je gospa povedala, da je bilo to 'prvo mleko, ki sem ga poskusila v življenju'. Risbica je leta 1949 postala prva voščilnica, s katerimi še danes zbiramo sredstva za pomoč otrokom,« je v arhivih poiskala Tjaša Jazbinšek, ki dela za slovensko fundacijo Unicef. Odtlej so bili na njih tudi motivi tako slavnih umetnikov, kot so Joan Miró, Henri Matisse, Raoul Dufy, Marc Chagall, Pablo Picasso in Salvador Dali. »Prav poseben del tradicije Unicefovih voščilnic pripada slovenskim umetnikom, dodaja sogovornica: »Podoba otrok, ki v zasneženo zimsko noč z lučko prinašajo srečo in vse čarobne želje, je prvi slovenski motiv, ki je krasil voščilnice. Avtorica Marjanca Jemec Božič je zanj dobila posebno Unicefovo priznanje. Voščilnica z njenim motivom je bila leta 1974 najbolje prodajana med Unicefovimi ne samo v Sloveniji, ampak po vsem svetu.« Na njih so bile tudi umetnine Ivane Kobilca, Ančke Gošnik Godec, Marlenke Stupica, Jelke Reichman, Matije Jame, Jožeta Cafnika, Sama Jenčiča, Ernesta Krnaiča Enčija, Kamile Volčanšek in Polone Lovšin. »Motivi slovenskih avtorjev so reprodukcije njihovih obstoječih del, ki jih je Slovenska fundacija za Unicef predlagala krovni organizaciji. Posebna komisija jih je nato pregledala in potrdila,« pojasni Tjaša Jazbinšek.

NA POŠTO DO 3. JANUARJA

Kdaj je zadnji čas, da oddamo novoletno voščilnico? Za nasvet smo prosili podjetnico Zlatko Dreo, ki se poklicno ukvarja z bontonom: »Pošto moramo oddati najpozneje 3. januarja, tako da jo naslovniki v Sloveniji dobijo v dveh dneh. Drugače pa priporočam ustno voščilo. Sodelavci si voščijo novo leto zadnji dan ali prvi dan, ko pridejo v službo, najpozneje do 10. januarja.« Dr. Janez Bogataj opaža, da so postala božično-novoletna voščila precej brezdušna, pogosto kar natisnjena kot žigi: »Vsaj podpisati se moramo lastnoročno.« Tudi nad elektronskimi voščili ni navdušen. Zelo pa pohvali predsednika države Pahorja, ki je za voščilnico izbral motiv impresionista Riharda Jakopiča v počastitev visoke obletnice Narodne galerije.

